

ԲԱԶՄԱՎԵՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ՆԵՐԿԱՆ

ՄԻՔԱՆ յուզեալ էր
գարագլխի գիշերն .
զանգակներու զան-
գիւններով կը կատա-
րուէր հանգուցեալ
գարու յուշարկաւո-
րութիւնը և նորին
ծնունդը կ'ողջու-
նուէր. բայց Հայրենիքի զանգակները չէին
դողանշներ, անոնց հնչուն վուովները համ-
աշխարհային շաղակրատ զանգիւններու հետ
չէին խառնուեր . անշուք կերպով կը թա-
ղէին հինը և կը բարեւէին նորը : Հինը տխուր
յիշատակներով պղծուած էր և կարելի չէր
անոր երախտագէտ մնալ . հինին անէծք,
նորին օրհնութիւն . ապագայ սերունդը հան-
դիսատես պիտի ըլլայ նորին քաջագործու-

թեան . յուսանք : Յուսանք ու մաղթենք :
Սմանալին նկարագրելով հանգուցեալ դարը,
մենք ցոյց տուինք մեր ազգին թէ վատ և
թէ ընտիր պատկերն . անով ոմանց աւելի
յոռետես երեւցանք քան թէ լաւատես . այդ
կը գուշակէինք, միշտ յիշելով այս ճշգրիտ
առածն՝

Գրգիւռ մէջը զարուստանք մի աւալ Հային .

Հայ՛ Խըրատ (Թեհ Խելը) ատում է :

Վատութիւնը ծածկել և առաքնութիւնը
փայլայի՛նք՝ անկեղծութիւն չէ այլ խարդախու-
թիւն : Չունենանք սրտի տրոփիւն . վատ և
ընտիր բարքերը համաշխարհային են . և ո՛չ թէ
միայն մեր ազգին յատուկ : Անցեալ 31 դեկ-
տեմբերի գնդակները երախտագիտութեան
ցոյցեր էին՝ ուղղուած դէպ ի գիտութեան
զարը որ կը միկնէր : Համաշխարհի առջեւ՝
անցեալ դարը անցեալներու վրայ կ'իշխէ մի
միայն գիտերու և գիտութեանց աշխարհա-
կան հանդիսանալով : Գրականապէս անցեալ
դարը Եւրոպային համար ալ մունջ է, բա-
րոյթային ողբալի, իսկ գիտնապիտօրէն չենք
գիտեր ինչ ըսել, կատակերգուն թէ ողբերգու,
գիւցազներգուն թէ արիւնարբու...
Անցեալ դարու միակ պարծանք՝ բնու-

թեան թագուն երեւոյթներու մերկացումը՝ ա-
մենէն մեծ յաղթանակը գործեց:

*

Հայութեան նոր սերունդը կարող է պար-
ծենալ գիտութեան յաղթանակով. քանի որ
անով է որ մեր ուսեալ երիտասարդութեան
մեծ մասը կը կրթէ իր միտքը և կը ճարէ
իր ապրուստը: Հայ երիտասարդաց ստուար
զասակարգը նոր դարէն սկսեալ, խան-
գալաւ շարժում մը ցոյց կու տան, և ու-
րախ ենք ըսելու որ առհասարակ անոնք ա-
մէնն ալ՝ Եւրոպայի համալսարաններու մէջ
մտաւորական բարձրագոյն կամ միջին կրթ-
ութիւն մը ստացած են և ներկայիս միա-
բան և ընկերական սիրով կ'ուզեն գործել ու
այսրիւ ազգին համար:

Ժրնշլիի գիտուն Հայ երիտասարդութիւնը
գաղափարի մարդ թ. Մալումեանի հովանա-
ւորութեան ներքեւ միաբանած՝ ընկերական
և պրական լուրջ ժողովներու կը պարապին.
այլ գովելի ընկերութեան նպատակն է Լեւո-
պայի մէջ ցրուած ամէն ուսանող երիտա-
սարդութեան միջեւ միութեան կոպէ կը հաս-
տատել և այլ միջոցով մասնաւոր ճառախո-
սութեամբ և առանձին հրատարակութեամբ
մեր անժանօթ ազգը ծանօթացընել Լեւո-
պայիին, մենք մեծ յոյս ունինք որ այլ պա-
ստական ընկերութիւնը ազգութեան նպատ-
ատոր պիտի ըլլայ. վասն զի նա կրթեալ
զանգուած մին է, և ընդհանրապէս լուրջ առ-
գամներով կազմակերպուած: Առաջիկային
մեր ընթերցողներուն լիովին կը ծանօթա-
ցրենք այլ պրական համաժողովը՝ երբ յետ
զանազան ճառախօսութեանց մեզ լիովին աե-
ղեկութիւններ հասնին:

Ազգային վերջին ամենէն ազգատին սրբ-
տաճարիկ կացութիւնը սթափեցուցից ցնցում-
ներ պատճառեց. անտարբեր գաղութը ամէն
տարի իր մէջ սկսաւ կրկնապատկել ու բազ-
մացրնել որբախնամ և աղքատախնամ ըն-
կերութիւններ, որոնք թրքահայ սովալուկ-
ներու և որբանոցներու փաթեմ կամ հա-
մեստ նուրսեր կը հասցընեն, և այսպիսի
գրուատելի գործունէութիւն մը մեզ մեծ յոյս
կը ներշնչէ որ գաղթականութիւնը թէ՛ն ան-

ջատուած իր ընդիլ զանգուածէն, սակայն
տակաւին անոր երակին մէջ կ'եռայ հայ-
րենիքի սէրը: Դարեմէի Հայուհեաց բարե-
գործական ընկերութիւնը յառաջ կը վարէ իր
գրուատելի գործը: Զանոնք կրնանք անուա-
նել ազգիս Գոյաքեան քոյրերը. վերջերս ա-
նոնց բարեգործական ծառայութիւններն վե-
րին աստիճանի գնահատելի դարձեր են:
Հայածեալ ազգութիւնը հայմանդամ, հիւանդ
և սովաւաւնջ՝ Ասրպատական կը խուժէ.
նոյն բարեգործական ընկերութիւնն զեղ ու
զարման կը հասցընէ, կը կերակրէ քաղցա-
ծը, կը պատուաբարէ աղմին և անձեռեխն ու
ձիւնին մէջ անկեալ անսերունչը. զանազան
գիւղերու մէջ վարժարաններ կը բանայ, գրա-
դարաններ կը հաստատէ. և վերջապէս ա-
մէն ձեզ կը թափէ օգնելու օտարական և
տեղական աղքատ Հայութեան. և այն ամէն
նուիրագործութիւններն կը կատարէ հաղա-
նակութեամբ և իրեն վարած ձեռագործ աշ-
խատութեանց հասցոյթով. կը ցաւինք ըսե-
լու որ այսպիսի անձնանուէր ընկերութեան
մը՝ նիթական մեծ ձեռնառութիւններ չեն
ըլլար: Առաջադասականի թմրած զասակարգը
ստով կը բազայ է սթափիչ և զարգանալ. մենք
այս յոյսը կ'ունենանք՝ կարգալով այլ ըն-
կերութեան վերջին (1906) տեղեկագիրը,
զոր կը յանձնենք կրթասէր և աղքատասէր
հասարակութեան: Մաշալերենք և ձեռնառու
ըլլանք անձնանուէր գործիչներու. այլ կեր-
պով է որ ազգային սկար մարմնոյն կրնանք
հոգի փշել:

*

Յայտնի և գաղտնի կոխն՝ որ լրագրաց
միջեւ տարիներէ ի վեր կը շարունակուի,
ազարդիւն չի մնար: Լրագրութեան մէջ ալ
Գոյաքեան կոխը իր ազգեցութիւնը ցոյց
կու տայ: Լրագրութիւնը առանց կուսակցու-
թեան չապրեցաւ ու չապրիր: Գոյութեան
կոխը կուսակցական պայքարին հետ կը
ներգործէ. դիակը կը փախ, վաւը կը ջախ-
ջախուի և անմեղ կը նահատակուի: Լրա-
գրութեան թիւը մի տեղ կը բազմանայ, ու-
րիշ տեղ կը նուազի: Միայն տխուր է ըսելն
որ ուր կայ քանակի աճում, հոն կը շօշա-

փենք մտաւորական սնունդի և պաշարի սնանկութիւնն. և բնականաբար ուր կայ քանակի նուազութիւն՝ հոն կը տիրապետէ գրական հարուստ ու ճոխ պաշար մը: Յայժմանակը զօրաւորին է. ազատ գաղափարի տէր, ընկճեալին և սովեակին ձեռնառու, ոչ մոլեռանդ, համալսարանական աշխատակիցներով կազմուած կուսակցութիւնը՝ կ'աշխատի բոլորովին նուաճելու և բնկնելու լրագրական ողորմելի և վատահամբաւ գործիչները: Գրական ասպարէզը մի տեղ միայն ազատամարտ և ուղղամտ տիրապետութեան ենթարկուեցաւ: Այս յաղթանակը ուրախութեամբ պիտի ողջունուի, եթէ այդ գործիչներու (չնէք ուզեր լիբաւրոնի բացառութիւն կազմողներն) մէջ անձնական եւր՝ խաղաղ ու գոռոզ խրշշուոց մը և վրդաւոր մը չի չլէք. բայց զարմանք չէ. վասն զի մեր մէջ գիտութիւնը համեստութեան հետ շատ քիչ անգամ կը զուգրիթանայ: — Եւտութիւնը, գոռոզութիւնը՝ ներքին երկպառակութեամբ վերջեալ փշրեց ու տապալեց լրագրական կուսակցութիւն մը, որուն ամենէն լուրջ անգամներն միայն գեռ կը սոկան ու կ'ապրին գրական ասպարէզի վրայ. այն կուսակցութիւնը ծներ էր դաստիարակի մը քսանըհինգամեայ կրթական և գրական գործունէութիւնը կործանելու նպատակաւ. բայց ներկայիս ազգը նոյն լեզուազու դաստիարակին յորեկանը հանդիսատէս տօնելու պատրաստութիւնը կը տեսնէ. և մի և նոյն աստիճան հակառակորդ կուսակցութիւնը զիրար խաբազանելու, անուանարկելու և շանթաւարելու կը պարտադրէ՝ — Մի ուրիշ տեղ լրագրութիւնը կամ գրականութիւնը՝ կարելի չէ գանազանել նպարավաճառութեան. ո՞վ կը գուշակէր թէ հայ ազգասիրն գրականութիւնը մի օր վաճառքի ապրանք պիտի դառնար. հոն այլ եւս լուրջ գրականութիւնը սնանկացած է. մեծատեսարց, հարուստ վաճառականներու մահազգի և արքայական լուրերու հաղորդութիւնն ունի իր բարձր աստիճանի թանկագին կարեւորութիւնը. անոնք կարող են գրական ամենէն նշանաւոր և արդիւնաւոր գործիչի մը յուղարկաւորութեան լուսն ու մուշկ հանդիսատես ըլլալ և ի շնորհս երկու երեք գրամի՝ կոկորդիլոսի արցունք

թափել մի աննշան ննջեցեալի վրայ: Հոն այժմ՝ կարելի չէ թերթ մը ապրեցրնել առանց փոխադարձ ինկարկութեան. պէտք է որ ամէն մի խմբագիր առանց համոզման իր պաշտօնակիցը գովէ ու շոյէ. հակառակ պարագային, վայ. . . կարելի չէ թերթ մը ապրեցրնել առանց թեթեւ և թոռցիկ յօդուածներու: Այս է՝ ազգին մտաւորական և գրական զարգացման ամենէն գեղեցիկ դրութիւնը, և *metodo senza metodo* ?

Մենք ներկայացուցինք լրագրական մի քանի խումբեր, որոնք (յարգելով բացառութիւնները) կարող էին իրենց բարձր կամ չափաւոր կրթութեամբ օգտակար ըլլալ ազգին, բայց կարելի է առանց խոր կոկորդիլոսի անոնց ներկայ որբալի գրութեան վրայ. անոնցմէ ոմանք ինչ «խօսքի»ներով նետուեցան լրագրական կրկէսին մէջ. խեղճ վիճակ. գարձեալ ճիւղսթի մը պէտք է որ անոնց հարցրնէ,

Eroi, eroi,
Che fate voi ?

*

Տարտանջիի նեղուցէն տիւր ու զուարթ լուրեր կը գուժեն և կը նուագեն թրքահայ լրագրիչները տարածելով տեղւոյն Ա. Փրկիչ որբանոցի մէջ որբերու թոքախոր բօլբը, որբասիրաց սիրտը յուղուելով բաբախեց: Թոքախոր որբանոցի՝ մէջ. խեղճ որբեր նոյն իսկ հոգաբարձուներու խնամքի ստակ, ողբալի ճակատադրէն կարող չեն պոծիլ. բայց կ'ըստի թէ այդ ահաբեկիչ դէպքը անհագութեան ծագած է, և ծանր պատատիանատուութիւնը կը ճնշէ ու կը ճզմէ երեք կրեցսներն՝ որոնց յանձնուած էր որբերու նիւթականին խնամակարկութիւնը. այս տեսակ դէպքեր ճիշդ է որ կը պատահին նոյն իսկ պարտական ընտանեաց մէջ. բայց այս պարագայիս այդ դէպքը բնաւ չարաբանաւոր, քանի որ ժամանակին որբերու վերասեսուչը ուր որ պէտք էր յայտնած էր որբանոցի վտանգաւոր վիճակը. բայց անոր ձայնը չէր լսուած: Եւ այս դէպքը կը պատահի է. Պոլսոյ որբախնամ յանձնաժողովին բերեբուն անմիջապէս

մօտ ! Իսկ Հեռուոր, խոր գաւառներու մէջ ինչեւր արդեօք . . .

Կ. Պոլսոյ իւնիօնի զուարթ եւ նպատակով գրուածելի Հանդէսը պահ մը կ'ուզէ մոռցընել տալ յիշեալ տոմսները . տեղացի լրագիրներն գոհ սրտով նկարագրեցին իւնիօնի վերջին նուագահանդէսը որ կատարուած էր ազգային եւ օտարազգի վարպետ եւ անուանի երաժշտաց նուագաւորներմամբ : Արդիւնքը, եւ անոր նպատակը : Կ'ունենայ 1000 ոսկի դուտ արդիւնք եւ որ կը յատկացուի Կ. Պոլսոյ ազգային Հիւանդանոցին, որ շնորհալի անուամբ « Ազգին տունը » կ'ընդունու աբաւնացած է : Բայց այդ գիրուկ գումարը աւելի պիտի պարարանար, եթէ տեղոյ անձ կուլծեան Համար բազմաթիւ Հանդիսաւորներ իւնիօնի դռնէն հտ չի դանալայն : Աւախ ենք յայտնելու որ Կ. Պոլսոյ ազգային « Ազգին տունը » խնամելու Համար ամէն տեսակ միջոցներ ի գործ կը դնեն. Հարսանեաց եւ մահուան առիթներով անոր փոքր նպատաներ Հաւորներէն զատ, ամէն տարի նուագահանդէսով պատկառելի գումար մը կը զիգեն ի նպատակ անկողիններու մէջ տառապեալ եւ հիւանդ Հիւանդներու՝ որոնց մեծ մասը լքեալ եւ անտերունջ Հայաստանցիներ են :

*

Խամուլը ինչ նորութիւն մնացուց . Հայ գրականութիւնը պարծնելալու երկերով ճաշացու : Նոյն լրագիրներն իրենց նոյնութեան կը Հրատարակուին ոչ յաւելում ոչ նուազում : Մի քանի Հանդէսներ չորս թուրթ յաւելուած մը իրենց բաժանորդաց պարգեւելու Համար՝ չորս ամիս կ'ուշադրեն Հրատարակութիւններն : « Կոչնակ » մը առանց ո՛ր եւ կուսակցութեան ամէն շարաթ կը տարածէ իր ներդաշնակ գանդները : Ազգագրական եւ քանասիրական « Բիւրակն »-ը պատական դիւանի մը եւ կրօնական ժողովարանի փոխուած է : Նորութիւններ են Մ. Չլումլի բնանի « Վաճառական » թերթը եւ Մեծատուրեանի « Գուլթան »-ը : Բայց այս ամէն նոր թերթերու մէջէն աչքի կը զարնէ նոր « Մուրճ »-ը, որ նոր դարու սկիզբէն կերպարանափոխեալ լոյս կը տեսնէ եւ անոր մէջ

խոնուած են որուահայ Համեստ ու ետապաշտ տաղանդաւոր եւ միջակ գրագիրաց մասաւորական արդիւնքներն : Նոր եւ Հին լրագրութեան մէջ տիպար թերթն « Խարազան » անգրանիկ « Բանֆէլ »-ով ազգային մամուլ մէջ նորօրինակ գրականութեան հիմնաքարը կը զետեղէ : Եւ Սուրէն Պարթեւեան մը միայն՝ կարող էր այդպիսի գործի մը հիմնադիրն ըլլալ : Արատաստմանի մէջ Պ. Պարթեւեան անձանիթ մը չէ. նա քիչ ժամանակուան մէջ իր ուսմանիկ յօդուածներով զեղեցիկապաշտ գրագիրաց պետի Համբաւը խլեց : Պ. Պարթեւեան իր առաջին բանֆէլով խարազանեց իր ամենէն մօտ բարեկամը : Երկրորդ պրակը (եթէ նիթական միջոցներ ներեն) լոյս պիտի տեսնէ թրքահայ ներկայ լրագրութիւնը խարազանելու նպատակաւ :

Յիշեալ թերթերէն զատ, Հայ մամուլը բաւական թուով գրքեր Հրատարակեց. մենք իբրեւ քրտնաջան բաւականի մեծկակ գործ կարող ենք յիշել նոր « Պատմութեան Հայ բարանը » եւ « Տղապարթեան պատմութիւնը » . Երկուքն ալ Հայ մատենադարաց Համար նոր լսուած անուններն չեն, բայց ատուք իրենց նախորդներէն ինչ ինչ աստիճանութիւններ ունին : Բաւարանն ամէն մասնաճիւղի բառերու ճոխ շտեմարան մըն է, եւ այդ տեսակէտով նախորդներէն գերազանց. Մեծ. Հեղինակն արժանի է գնահատման : Երկրորդն՝ առանց Հեղինակին Համոզման՝ մենք կ'անուանենք մեր ազգին վերջին դարու պատմութիւնը, զոր Հեղինակը Պ. Լէօ մեղուալան եւ տոկուն աշխատութեամբ դրած է. եւ անոր մէջ կ'երեւի Պ. Լէօի աշխոյժ եւ առաջնորդող գրչի յատուկ կողովը : այդ գեղեցիկ յատկութեանց Հետ՝ մասնաինչ կ'ըլլայ կրօնքի եւ կրօնականներու դէմ աստիճանութիւն մը . (ծայրայեղ աղատամաւութիւնն ալ տեսակ մը մոլեռանդութիւն չէ) : « Բազմալիւպ » ի այս բաժնին չի վերաբերելով այդ Հեղինակութեան քննադատութիւնը, առ այժմ մենք մեր ընթերցողաց կը յանձնենք Պ. Լէօի այդ աշխատութիւնը, ուր ամբողջ պիտի կարդան մեր ազգին վերջին գրական եւ պատմական կեանքը ու շարժումը : Եթէ որուահայ « Ինտելիկէտ » մասը Պ. Լէօի տոկուն ետանդով

մեր գրականութեան համար աշխատի՝ ուռ-
ուհայք գրական մեծ արդիւնք մը կ'ունե-
նան. բայց որքան հագողապիտ են Պ. Լէօի
նման՝ անխոնջ գրագէտներ։ — Հրատարակչա-
կան ընկերութեան լուծուելէն յետոյ, ուռ-
սահայ հասարակութեան մէջ աւելի շատ
գրքեր հրատարակուեցան. կը մտղծենք որ
նոյն գրական եռանդը շարունակուի։

✱

Հայ գրականութիւնը վերջերս ունեցաւ
նշանաւոր և անշնան գրական գոհեր։ Զկան
այլ եւս Հ. Զարբհանալեան, Մ. Մամու-
րեան և Ս. Տիւրաբ։ Պէտք է խոստովանիլ
որ առտոնք առաջին կարգի տաղանդաւոր
հանճարներ չէին. բայց անցեալ դարու ազ-
գային գրականութեան՝ իւրաքանչիւրն իրեն
կարողութեան համեմատ օգտակար եղաւ ։
Հ. Զարբհանալեան մեր գրականութեան մէջ
մեծ զարկ տուաւ հայ բանասիրութեան և
հանրագալային պատմութեան և գեղեցկագի-
տութեան։ Սօփոսանք և ողորմելի տիրա-
ցունք գտնուեցան՝ որոնք յանդիմանութիւն ու-
նեցան խործելու անոր նման մի երկ, ուր
լստ աղդի համաձայնող ոչ զարգացեալ իւս-
նասիրաց՝ պատմութեան և գրութեան ըլլաւ մեր
նախնեաց մատենագրութիւնը և պատմու-
թիւնը. անտարակոյս մի օր այդ երկն իս-
նասիրական անբժուքեամբ լոյս կը տեսնէ,
բայց երբ... Ինչ որ ալ գրուի ու խօսուի,
Հ. Զարբհանալեան իր երկերով կը վայելէ
յարգանք և գնահատում այն գրականներէն
և բանասէրներէն՝ որոնց գանձին մէջ ողջ-
մտութիւն լսուած բան մը կայ։ Հանգուցեալ
Բանասէրը բնաւ նոր բանասիրաց լուրջ
և արամբան քննութեանց և օգտակարութեան
թեանց հակառակ չէր, և մանաւանդ թէ զա-
նոնք կը յարգէր և իր ամբողջ հիւանդու-
թեան տարիներն՝ այդ տեսակ երկերու ըն-
թեանցմամբ կը պարագլէր, քիչ անգամ աւ-
կայն անոնց մէջ բանասիրական նոր գիտե-
լու (եթէ կարելի է ըսել գիտ) կը պա-
տահէր։

Հ. Զարբհանալեանի հաւասար կամ նուազ

փառակից կը գտնենք Մ. Մամուրեանը. և
եթէ չափազանցութիւն չէ, զայն կարող ենք
անուանել թրքահայոց Արթուրունիս։ Բայց ինչ-
պէս Արթուրունի թրքահայոց, նոյնպէս ալ Մա-
մուրեանը առահայոց անձնաթիւ մնացին ։
Մ. Մամուրեան երիտասարդ հասակէն մինչեւ
իր կենաց արեւմուտքը՝ առանց կասեցու աշ-
խատեցաւ իր ազգին համար, գրեց, դաս-
տիարակեց և երեսուն տարիէ աւելի իր հիմ-
նադրած Արեւելեան Մամուր լրջութեամբ
հրատարակեց։ Մ. Մամուրեան թրքահայոց
մէջ ամենէն աւելի իր թերթով մեծ համա-
կրութիւն և գորդութեանք տեսած է։ Մենք
այն դասակարգէն չենք՝ որ անսրակ հան-
դէս մը նկատած են « Մրեւ. Մամուր » ։
Պէտք է խոստովանիլ որ նա թրքահայ ինթելի-
ցոյց մէջ զազափարի ազդու յեղաշրջում
մը մտցուց։ Մ. Մամուրեան իր զարգա-
ցեալ խօհուակ աշխատակիցներով յուզեց
թրքահայոց ասիական խաւարած զանա-
բերութիւնը. իր թերթը՝ անոնց մէջ մտցուց
եւրոպական կեանք և գրականութիւն։ Գե-
ղեցկագիտութեան գլուխ գործընթերէն շա-
տերը իր շնորհիւ ծանօթացան այն հասա-
րակութեան, որ մի միայն Փարիսի պուլ-
վարներու թերթ և թուրքիկ վիպական և
սիրական գրականութեամբ կը մարգուէր։
Մ. Մամուրեան իր թերթին առաջնորդը,
խմաստասիրական, և ուսումնական ուղղու-
թիւն մը տուաւ. և ոմանց անհամակրելի և
սառուցեալ թերթ մը երեւնայու պատճառն
է՝ անոր մէջ դուրս ցատքած ասիական եւ
սովետական, իր փառքին մէջ կզգիացումը և ա-
ւելի եւրոպական լուրջ թերթի մը օժտման,
որ զուարթասէր և ազգային հայտնի համար
անտարակոյս այնքան հաճող պիտի չանցներ։
Մ. Մամուրեան իր խմբագրականներով ա-
նաչառութեամբ խարազանեց ու հարուածեց
թրքահայ կղերի վարչական պակասութիւն-
ները, գրական յետաձուցութիւնը և ժողո-
վրդական նեխուած և խանգարուած բարբե-
րը։ Մարեցաւ և այս լուսաւոր գործիին
նրապէս ալ։ Սա եւս առաջնակարգ ստղանք մը
չէր, բայց շատ մեծ արդիւնաւոր կեանք մը
բոլորեց. մենք պիտի միմիջարուէինք՝ եթէ նոր
սերունդը այս հին սերունդի զաւակի նմա-

նելով՝ հայ գրականութեան սատարէր. բայց թրքահայ համալսարանական կրթեալ երիտասարդութեան ամենէն ռաւար մասն արդ միայն կը ծիծաղի այսպիսի գրականներու վրայ, վասն զի այն խումբը մասնագէտ է! համալսարանական է! թէեւ զուտ ամուլ գրիչ մը, թէեւ հայ գրականութեան աօջեւ անթիւ զոօ մըն է — հայ լրագրութիւնը եւ բախտագէտ մեալով իր աշխատակից նահապետ խմբագրին, անոր մահուան գութին՝ սիրով գրուածեց գրական մեծ արդիւնքը և սրտի մեծ կսկիծով մասնակցեցաւ յուշարկաւորութեան: Բայց ռուսահայ մամուլը չի կրցաւ ճանչնայ հանդուցեալ Մամուրեանի գրական հին և ազգային նշանակութիւնը:

Մ. Մամուրեանի մահուան բօթին յաջողեց Ս. Տիւսարի գութը. հին դարու գրական գործիչները նոր դարու հրաժեշտ կու տան: Տ. Տիւսարը հայ իգական սեռի մէջ կարելի է համարել գրագէտ պետուհի մը. իր «Մայրա», «Սիրանոյշ և «Ռաքսիա» վէպերով հանճարեղ գրագիտուհի մը երեւցաւ Պ. Ա. Ալպոյաճեան արդէն մեր բնութեցողաց իր ուսումնասիրութեամբ վերլուծած է Տ. Տիւսարի գրական արժանիքը, որով աւելորդ կը դատենք անոր վրայ կրկին ծանրանալ: Տիւսարի մահուամբ թրքահայ գրականութիւնը վիպական ազգու և կիրթ գրիչ մը կը կորսնցընէ. հանդուցեալը իր երկերով կնոջ բնկերական իրաւանց ամենէն մեծ վրէժխղիքը և ջատագով հանգիստացաւ. Պէշիկմաշեանի աշակերտուհին ըլլալով, իր գրութեանց մէջ ցուցուց վարպետին բանաստեղծ հոգին և լեզուական օժտմը: Տ. Տիւսարը պատիւազ համար արդէն տասը տարիէ ի վեր թաղուած էր: Եւ վախճանի իր ձեռնաստուն սրտին հատոր Տօփ աղբիկն, և այն օրէն սկսեալ նա քաշուած

էր գրական ասպարեզէն. սգաւոր մայր մըն էր, և չէր կարող այրական ուժով յաղթահարել այն կսկիծը, որ իր սրտին մէջ բոյն գրած էր Տօփի կորուստը. բայց իր գրական վերջին անգործունէութիւնը կ. Պոլսոյ գրագէտները ուրիշ մի պատճառի ալ կը վերադրեն: Տիւսար և իւր կիրթ Տօփին՝ ժամանակին լրագրութեան և գրական հասարակութեան՝ ամենէն մեծ համակրելիներն ըլլալով. Տօփի կորուստն ատեն՝ վշտահար մայրը անսնելով որ լրագրութիւնը իր անհուն ցաւերու չի վշտակցիր, կը վիրաւորուի, սրտին հետ գրիչն ալ սգոյ կը դատապարտէ: Տիւսարի մահուան առթիւ՝ ռուսահայ մամուլը կ'ողորմէ որ իրենց մէջ իգական սեռը գրականութեան անտարբեր է և Տիւսարներ չի կան. բայց այժմ Տիւսարի մը նման հանճարեղ գրագիտուհիի մը պակասն կը զգացուի ոչ միայն ռուսահայ՝ այլ և թրքահայ գրական դասակարգին մէջ: Տիւսարի օրով և ներկայէս մի քանի տարի առաջ՝ գրագիտուհի Սիպի իր բանաստեղծութիւններով և առաջնորդող յօդուածներով Ս. Տիւսարի գործն կը շարունակէր. բայց նա ալ այժմ քաշուած է գրական կեանքէն. արդեօք իր քերականութեան վրայ եղած խիստ քննադատութիւնն պատճառ եղաւ. չունինք որոշ տեղեկութիւն մը:

Հանգիստ կը մաղթենք նոյն երեք գրական անխոնջ աշխատաւորներուն ոսկերաց. հանգիստ նաեւ անողորմ ու անագորոյն, մահառիթ և ցաւառիթ ձմեռն. և ողբոյն սիրոյ կենսատու գարնան, սիրակէզ սոխակին, քնոջ մանիշակին և կարմրայտ վարդին, անոնց աղբուներու և բոյրերու մէջ թող քնանան անցեալ գրագէտները և ապրին ու գործեն նորերը:

Հ. Ս. ԿՐԻՍՏ.

